

ORASAM

Analiz
EYLÜL 2023 / NO 9

TÜRKİYE VE ORTA ASYA CUMHURİYETLERİ

Doç. Dr. Meryem Hakim (Kırımlı)

Giriş

Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla, Sovyet Cumhuriyetleri olarak adlandırılan 15 cumhuriyetin bayraklarının Birleşmiş Milletler bünyesinde göndere çekilmesi, sadece bölge ülkeleri değil bütün dünya için oldukça önemli gelişmelerdi. Bu değişiklik Türkiye'de de heyecanla karşılandı. Kafkasyave Orta Asya bölgesindeki cumhuriyetlerin bağımsızlığı, bu bölgelerin Rus işgali öncesindeki bölgesel ve siyasi dengelere etkisi üzerinde de konuşulmaya başlanmasına sebep oldu. Bolşevik devrimi sonrasında, bölge dışındaki ilişkileri inkitaya uğrayan/uğratan, komşu devletler ve bölgelerden gayri-tabii şekilde soyutlanan Orta Asya toplumları, bağımsızlıkla birlikte eski komşu, yakın ve akraba devletlerle ortak yanlarını keşfetmek ve kopan ilişkilerini yeniden tesis etmek yoluna gittiler. Türkiye ile yakın bağlar kurabilecek olan ve din, dil ve etnik ortaklık sebebiyle "Türki" olarak adlandırılan dört Orta Asya cumhuriyeti de bu yönde siyasi eğilim taşıdılar. O dönem itibarıyla altmış milyona yakın nüfusu, dört milyon kilometre kare civarındaki alanıyla hem Türk hem de Müslüman kökenli bu devletler, sahip oldukları potansiyeller ve bunların kontrolünü ele geçirebilme olasılığı olan dünya güç odaklarının olası çabaları bağlamında bölgenin önemi çok ciddi çalışma, gayret ve siyasete konu oldu. Türkiye'nin de bu durumdan heyecanlanmaması olası değildi.

1991-2001 döneminde Türk toplumunun resmi ve sivil alanda eski Sovyet bölgelerinin gerçekleri konusunda fazla bilgili olmaması, Türk resmi makamlarınca da kabul edilen bir gerçektir(1). O dönemde "Balkanlardan Çin Seddine

kadar" alandaki Türk dünyası kavramından endişelenen veya bu bahaneyle Türkiye-Türki cumhuriyetler ilişkilerinin gelişmesine ket vurarak kendi çıkarlarının kaygısını güden güç odakları da var idi. Dolayısıyla Türkiye ve Türki Cumhuriyetlerdeki toplumların arasındaki ortak değerler ve bu bölgelerin uzun aradan sonra tekrar kucaklaşması sırasında doğan duygusal ve samimi memnuniyetin maksatlı olarak negatif yorumlandığı zamanlar da olmuştur. Bu konuda yabancı basın organları ile yerel basın da birçok haber yayınladı(2). Halbuki son otuz küsur yılda alınan mesafeye ve son 30 yıllık dönemde Türkiye tarafından sürdürülen politikayla Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ilişki kurlmalarına yönelik olumsuz intiba boş bir vaveyla olarak ortaya çıktı.

Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ilk döneminden başlayarak sadece Türkiye'de değil tüm dünyada bu bölgeler hakkında hem akademik hem kamusal hem de umum basın tarafından haber, araştırma, akademik çalışma anlamında yüzlerce kitap, makale, rapor, tez ve medya haberi yayınlandı. Türkiye için de Orta Asya'daki kardeş toplumları tanıtmak amacıyla birçok çalışma yapıldı(3). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ilk on yılından sonra Türkiye'nin ve dünyanın bu bölgelere yönelik ilgi ve politikası önce büyük heyecanlara sebep olan ümitler fırtınası ve ardından sessizlikle gelen durulma ve normal ilişkilerin rayına oturması tecrübeleri yaşandı. Türkiye'nin bu bölgelerdeki cumhuriyet ve topluluklara ilişkin bilgi ve anlayışı yıllar ilerledikçe daha da gelişti. Çünkü Sovyetler

Birliğin dağılmasından sonra, Türkiye'nin doğusunda birdenbire var oluveren Türki halklar ve cumhuriyetlerin muhtemel potansiyelleri, Soğuk Savaşın bitimiyle sorgulanmaya başlanan yeni dünya düzeni dengesinin muhtemel yönelişini tahmin etme spekülasyonlarını da körükledi. Bundan sonra Türkiye'nin eski Sovyet sınırlarında yaşamış olan kardeş cumhuriyetlerle olan ilişkisinin boyutları tarihte daha önce hiç olmadığı kadar yoğun bir döneme girdi. Her iki tarafın hem Türkiye hem de Orta Asya Cumhuriyetlerinin yüksek düzey liderleri karşılıklı resmi ziyaret, toplantı vb. bütün birlikteliklerde oldukça iyimser, olumlu ama hepsinin sonucu hemen ortaya çıkıvermeyen mesajlar verdiler ve böylece vazifelerini ifa etmiş oldular. 1992'den başlayarak geçen 30 yıl süresince Türkiye'nin hem grup olarak bütün Orta Asya cumhuriyetleriyle hem de her bir Türk Cumhuriyetiyle ayrı ayrı yüzlerce anlaşma, protokol, mutabakat vb. yaptığını biliyoruz.

Soğuk Savaştan sonraki dönemde hem dünyada hem de özelde Türk Cumhuriyetlerinde de dünyaya entegre olmaktan, uluslararası platformun bir üyesi olarak gereken uyarlamaların yapılmasından, siyaset, ekonomi, finans gibi konular başta olmak üzere birçok alanda adımlar atılmasına kadar birçok değişiklik oldu. Orta Asya'daki her bir Türk cumhuriyetinin iç dinamikleri, kendi yerel sistem ve dengeleri, toplumların ihtiyaç ve talepleri ile kültür, tarih, kimlik gibi ulus olmaya yönelik öncelikler, kriterler ve değerler de daha belirgin hale geldi.

Orta Asya Türk cumhuriyetlerinin bağımsızlığının ilk 10 yılında yani 2000'li yılların başında gündemde olan ve planlanan girişimler şunlardı:

- Ekonomik Bilgi (Enformasyon) Merkezi,
- Uluslararası Yatırım Kredi ve Garanti Kurumu,
- Avrasya Sigorta Birliği
- Türk Dünyası Tahkim Kurulu
- Bakanlık Koordinasyonunda ODTÜ Hazar Petrolleri Stratejik Araştırmalar Merkezi
- Uluslararası Pazarlama ve İhracatı Geliştirme Analiz Çalışmaları
- Türk Cumhuriyetleri İşadamları Kurultayı
- Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlarla İlişkilerin Derinleştirilmesi
- Bankacılık ve merkez bankacılığı alanında işbirliği
- Kamu yöneticiliği uzmanlık programları

Türkiye açısından finansal harcamaları gerektiren bir dolu proje, kurs, araştırma, toplantı, konferans ve resmi ziyaretleri içeren aktiviteler öngörülmüştü. Elbette ki bunlara ilave olarak Türk Cumhuriyetlerindeki insan sermayesinin geleceğine yönelik büyük fedakarlıklarla öğrenci projesi,

Kazakistan ve Kırgızistan'da kurulan Ahmed Yesevi Kazak-Türk ve Kırgız-Türk Manas Üniversiteleri gibi eğitim kurumları da büyük oranda Türkiye'nin fedakarca sunduğu maddi katkılarla hayata geçirilmişti.

Ekonomik olarak Türkiye'nin Orta Asya'daki bu kardeş cumhuriyetlerden çok büyük bir kazanç elde ettiği de söylenemez. İlk 10 yıllık dönemde Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan'la olan ihracat hacmi, 1998 yılında toplam 835 milyon dolar, 1999 yılında 574 milyon dolar, 1999-2000 Ocak-Kasım döneminde sırasıyla 519 ve 514 milyon dolara ancak ulaşmıştı. Halbuki bu dönemde Türkiye'nin Batı Avrupa ülkelerine yaptığı ihracat 12.09 milyar dolar ve 1999 itibarıyla 15.71 milyar dolar olmuştur. 2000'li yıllara kadar, Türkiye'nin ekonomik açıdan karşılıklı kazanç getirecek ilişkilere başlaması, eski Sovyet ekonomik, finansal ve yapısal sistemin dünyaya çabuk uyarlanamaması sonucu gelişmemiştir. Türk ticaret devlerinden Koç Holdingin müteveffa liderlerinden Mustafa Koç'un ifadesiyle, eski Sovyet ülkelerinde Batı işletme etiklerine olan yabancılık verimli iş olanaklarını geliştirmeyi baltalamakta, yeni yatırımları kaçırmakta, pazara girenlerin ticaret masraflarını arttırmaktadır. Bürokrasinin engelleri, karar verme mekanizmalarının çok fazla merkezileştirilmesi, kanunların nerdeyse her gün değişebilme ihtimali, yüksek ve karmaşık vergi sistemi, kanun ve kuralların zorlayıcı yaptırım gücü eski Sovyet bölgelerindeki ticaret adamlarının karşılaştığı günlük sorunlardır. Mustafa Koç'un tabiriyle bölge hükümetleri bu konuları ele almadığı şartlarda (Türkiye tarafından) enerji sektörü hariç hiçbir konuda bölgeye yatırım yapılmayacaktır değerlendirmesi ortaya çıkmıştır(4).

Toparlama adına 1991-2001 yıllarını ilk alışma dönemi olarak tanımlarsak Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkiler fayda-zarar, ekonomi-ticaret ve finans açılarından çok başarılı olarak nitelendirilemez. Ancak yeni asrın ilk 20 yılında bu durumun olumlu yöne doğru eğildiğini söylesek yanlış olmaz. Mesela 2021 senesi itibarıyla Türkiye'nin Kazakistan'a olan ihracatı 1,288,305 milyon dolar, Türkiye'nin Kazakistan'dan ithalatı 1,595,313 milyon dolar seviyesine çıkmıştır. Aynı şekilde aynı yılda, Türkiye-Özbekistan ihracatı 1,841,893 milyon dolar ithalat 1.800,044 milyon dolar; Türkiye-Türkmenistan ihracatı 984,889 ve ithalat 710,865 milyon dolar; Türkiye-Kırgızistan ihracat 749,472 ve ithalat 86,461 milyon dolar seviyesine çıkmıştır(5). Türkiye ile Orta Asya ilişkilerinin ve Türkiye'nin dış politika performansının değerlendirildiği Hayriye Kahveci-Işık Kuşçu makalesinde Türkiye'nin son 20 yılda gittikçe artan oranda özellikle ekonomik, ticari,

kültürel ilişkilerini geliştirerek Türk Cumhuriyetlerinde eğitim başta olmak üzere enerji alanında da yumuşak güç siyasetinde başarılı olduğu gösterilmektedir. Fakat birebir ilişkiler olumlu yönde ilerlese de Avrasya bölgesinin geneline hakim olmaya çalışan Rusya ve Çin gibi süper güçlerin bu bölgeye de etki edecek küresel güvenlik, küresel ekonomi alanında başlattıkları yeni oluşumlara da dikkat etmek gerekir. Konuyu daha iyi anlamak açısından, Türkiye'nin Büyük Avrasya Alanındaki Ortaklıklar konusunda çıkacak fırsatları analiz eden bir makaleye göre Avrasya coğrafyasındaki bölgesel bileşenlere yönelik meydan okumaların da farkında olmak gerekecektir. Prof. Dr. Gürol Baba'nın kaleme aldığı bir çalışmada özellikle Rusya ve Çin ile işbirliği bağlamında bütün Avrasya bölgesinde güvenlik, ekonomi, finans ve ticaret alanlarına ithaf edilen ve son 20 yıl gibi bir sürede oluşturulan yeni organizasyonların nasıl, kimler tarafından ortaya atıldığı tartışılmıştır(6). Rusya tarafından 2015 senesinde ilan edilen Büyük Avrasya Ortaklığı, Avrasya Ekonomik Birliği, Çin'in Bir Yol Bir Kuşak Projesi ve Orta Koridor İnisiyatifi, Şanghay İşbirliği Örgütü gibi çok uluslu ortaklık girişimleri ile Rusya'nın Avrasya bölgesinin güvenliğini, Çin'in ise Avrasya bölgesinin ekonomisini ilerletme çalışmalarının hali hazırda çoktan işlemeye başladığı apaçık görülmektedir. Kıtasal coğrafyada aktifleşen bu planların Türkiye ile Orta Asya Türk cumhuriyetleri ilişkilerini uzun dönemde nasıl etkileyeceği de ilerdeki analiz, gözlem ve araştırma ile daha da iyi anlaşılacaktır.

Sonuç olarak Türkiye ile Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki ilişkilerin sadece adı geçen taraf ülkeler arasındaki ilişkilerle değerlendirilemeyeceği, daha geniş coğrafyalarda başlayan gelişmelerden de etkileneceği tartışılmazdır.

KAYNAKÇA

1. Abdulhaluk Mehmet Çay, (Prof. Dr., Devlet eski bakanı), Türk Cumhuriyetleri ve Akraba Toplulukları ile Koordinasyondan Sorumlu Devlet Bakanlığının Faaliyet Raporu, Cilt 1, Ankara: Tamga Yayıncılık, 2000, ss. 2-3.
2. "Türkei: Auf den Spuren des Grossreiches; Ein Commonwealth von 200 Millionen Türken," Die Presse, My 19, 1993; Bassam Tibi, "Panturkismus als Menschenrechte ..." Frankfurter Allgemeine Zeitung, March 19, 1992; Almuth Baron, "Wird das 21. Jahrhundert 'das Jahrhundert der Türken?'"Frankfurter Allgemeine Zeitung, November 2, 1992.
3. Meryem Kırımlı (Meryem Hakim-Kırımlı) , "Uzbekistan in the New World Order, Central Asian Survey, (1997),

16(1), ss. 53-64; Meryem Kırımlı (Meryem Hakim-Kırımlı), "Emerging Nationalism or the The New Strategy of Independent Kazakistan", Eurasian Studies, Vol. 2, No. 2, Summer 1995, ss. 2-13; Meryem Kırımlı (Meryem Hakim-Kırımlı),"Turkmenistan : Land of Tribes, Oil and Gas", Foreign Policy, (1997), XXI (3-4), ss. 34-47; Meryem Kırımlı (Meryem Hakim-Kırımlı), "Can Kyrgyzstan Be a Switzerland?" Foreign Policy, (1998), XXII (1-2), ss. 94-107; Meryem Kırımlı (Meryem Hakim-Kırımlı), "Uzbekistan: Resurgence of Heritages?", Foreign Policy, (1998), XXII (1-2) ss. 77-93.

4. Mustafa Koç, "Turkey-Eurasia Economic Ties", Insight Turkey: Quarterly Research and Informative Journal with Focus on Turkey, Vol.2, No.3, July-September 2000, ss. 89-95.

5. Hayriye Kahveci-Işık Kuşçu Bonnenfant, "Turkish Foreign Policy Towards Central Asia: An Unfolding of Regionalism and Soft Power,"All Azimuth, Vol. 2, No. 2, 2023, ss. 195-218.

6. Gürol Baba ve Emre Erşen, "Turkey and the Greater Eurasian Partnership: Opportunities and Challenges in "Amalgamated" Regionalism" Uluslararası İlişkiler-Advanced Online Publication, 20 May 2023, ss. 1-19.

Doç. Dr. Meryem Hakim (Kırımlı)

Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi
Uluslararası İlişkiler Bölümü